

Önálló tudomány-e a kommunikáció- és médiakutatás?

Nemzetközi trendek, ellentrendek és a participációs felfogás

DEMETER MÁRTON*

A kommunikáció- és médiatudományok diszciplináris helyzete máig bizonytalan. A nemzetközi irodalomban szokásos erre a tudományterületre sokszínű, ám egységes identitással nem rendelkező entitásként tekinteni, és sokak szerint ilyen identitás kifejlesztésére nincs is szükség. Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy a kommunikáció participációs elmélete képes-e arra, hogy egymástól valóban nagyon különböző kommunikációkutatási hagyományokat egységes keretben tárgyaljon. A dolgozat ennek tesztelésére az egészségkommunikáció, a digitális újságírás, a hálózattudomány és a big data fogalmi kereteit elemzi a participációs elmélet rendszerében.

Kulcsszavak: participáció, hálózatkutatás, egészségkommunikáció, big data, digitális újságírás

Is Communication and Media Studies an Independent Discipline? International Trends, Countertrends and the Participation Theory of Communication

The disciplinary position of communication and media studies is still uncertain. In scholarly literature, it is usual to see this field of research as a diverse entity without a unified identity. According to many, there is no need to develop such an identity. This study examines whether the participatory theory of communication can discuss communication research traditions that are very different from each other in a unified framework. To test this, the paper analyzes and interprets the conceptual frameworks of health communication, digital journalism, network science, and big data within the system of the participation theory.

Keywords: participation, network science, health communication, big data, digital journalism

1. Bevezetés

A kommunikációkutatás immár diszciplináris értelemben is több mint százéves múltra tekint vissza, mégsem rendelkezik olyan szilárd identitással, mint a szociológiához vagy a politikatudományokhoz hasonló más társadalomtudományok. Ennek egyik lehetséges oka, hogy maguk a kommunikációval foglalkozó kutatók sem feltétlenül tekintik magukat kommunikációkutatóknak, hanem például olyan szociológusnak, mérnöknek vagy épp szociálpszichológusnak, akit kommunikációs jelenségek érdekelnek. Vagyis a szakmában a kommunikációt gyakran jelen-

* Egyetemi tanár, Nemzeti Közszerkesztési Egyetem.

ségszinten, és nem mint diszciplináris tárgyat vagy meghatározható tárgycsoportot tételezik. A diszciplína önállóságát megkérdőjelező narratívák ezért arra a felismerésre támaszkodnak, amely szerint a kommunikatív szempontból vizsgálható jelenségek köre olyannyira széles, hogy lehetetlen bennük közös nevezőt találni.

Ebben a tanulmányban épp erre a lehetetlen feladatra vállalkozunk, és megnézzük, létezik-e olyan kommunikációtudományos metanyelv, amelynek leíró nyelvezete a kommunikatív jelenségek széles körére alkalmazható sikerrel. A tanulmány felépítése ennek értelmében a következő: Először röviden bemutatjuk azt a jellegzetes narratívát, amelyik a diszciplína töredezettségéről szól, és amellel érvel, hogy a kommunikációkutatás identitásának megteremtése nemcsak lehetetlen, de még csak nem is kívánatos. Ezután felvázoljuk a participációs elmélet (PTC) alapvetéseit, azokra a jellegzetességeire fókuszálva, amelyek a rákövetkező analitikus rész megértéséhez nélkülözhetetlenek. Ezután a PTC-t fogjuk metanyelvként alkalmazni néhány, egymástól elszigeteltnek tartott kommunikatív jelenségre, és megpróbálunk amellel érvelni, hogy a PTC perspektívájából nézve a látszólag nagyon különböző kommunikációkutatási hagyományok is közös nevező alá rendezhetők fogalmi szinten.

2. A kommunikációkutatás mint a tudomány világának intellektuális balkánja

Noha akár filozófiai, akár gyakorlati szempontból valószínűleg igen régóta foglalkoznak kommunikációval professzionális szinten is, az, amit ma kommunikációkutatásnak hívunk, az Egyesült Államokban született és fejlődött ki.¹ Ennek köszönhetően az alapvető kommunikációelméleteink is amerikaiak, ezért akár azt is gondolhatnánk, hogy legalább a közös geopolitikai és kulturális gyökerek miatt a kommunikációkutatás – legalább valamilyen értelemben – egységes. Ez azonban távolról sincs így. A kommunikációkutatás napjainkban – legalábbis a nemzetközi diskurzusban – éppen a töredezettségéről, balkanizációjáról nevezetes, és a jelek szerint ez idáig nemigen történt sikeres kísérlet e töredezettség felszámolására.

A balkanizáció okai közül a legnyilvánvalóbb a nyelvi különbségek okozta geográfiai töredezettség, ami egyébként minden tudományt érint, mégis elsősorban a társadalom- és a bölcsészettudományokat, amelyek a természettudományoknál erősebben kötődnek a nyelvhez. Mivel a nemzetközi kommunikációkutatás nyelve minden kétséget kizáróan az angol, azok a geopolitikai lokációk, ahol az angol nem hivatalos nyelv, és legfőképp nem a felsőoktatás nyelve, lépéshátrányba kerülnek. Ez azt is jelenti, hogy az ilyen országokban tanult kutatóknak az angol nyelvet, pontosabban az akadémiai angol nyelvet és retorikát extra tudásként el kell sajátítaniuk, ha csatlakozni szeretnének a nemzetközi közösséghez. Ebben az esetben a participáció előfeltétele a nyelvi, kulturális és retorikai kompetencia, és – mint általában a nyelv esetében – a kommunikáció terjedelme egybeesik a participációval, hiszen először magának a kommunikációnak a lehetőségét kell megteremtetni a nyelvi, kulturális és retorikai felkészüléssel.

¹ Barbie ZELIZER: Journalism in the Service of Communication. 61(1) *Journal of Communication* (2011), <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2010.01524.x>, 1–21.

Ezért a hátrányos helyzetből induló kutatói közösség előtt két út áll: vagy az internacjonalizáció és a participáció, vagy a balkanizáció és a gettósodás. Tévedés lenne azt gondolnunk, hogy a két alternatíva pusztán a nemzetközi nyelvhez való viszony különbségével megmagyarázható, mint ez gyakran előfordul például a hazai diskurzusban. Az akadémiai nyelv és kultúra magas szintű elsajátítása – ideértve a módszertant, a diszkussziót vagy akár a referálás jellemzőit is – intellektuális értelemben feltétele a participációnak, és ennek megtagadása nem „pusztán” nyelvi, hanem intellektuális értelemben is balkanizációhoz vezet, egymással nem kommunikáló kutatói közösségek kialakulásához. A kommunikációkutatás gettósodásának leküzdésére nagy erőfeszítéseket tettek az utóbbi egy-két évtizedben mind a globális dél régióiban,² mind az Egyesült Államokban,³ és egy 2019-ben rendezett nemzetközi fórum különböző kontinenseket képviselő kutatói egyként állították, hogy céljuk a participáció, és nem az izoláció.⁴

Természetesen hiba lenne ebben valamiféle általános attitűdöt látni, amely szerint a világ legkülönbözőbb tájainak kommunikációkutatói nem vágnak másra, mint egy globális, participatív közösség létrehozására. Nyilvánvaló ugyanis, hogy – bár ez igen komoly s igen kevéssé észlelt módszertani hiba – ezekre a fórumokra eleve csak olyan kutatókat hívnak meg, akik már beágyazottak a nemzetközi tudományos közösségbe, és ezekben a diszkussziókban a saját habitusuk és normáik szerint képviselik régiójukat. Fontos látni ugyanakkor, hogy az intellektuális balkanizáció hívei elsősorban azok, akik nem hallatják a hangjukat a nemzetközi fórumokon, ekképpen nem vesznek részt a globális diskurzusban. A kommunikációkutatás balkanizált jellegét tehát a különféle decentralizációs, deveszternizációs, dekolonizációs törekvések nem csökkentik, mert a kommunikációkutatás globális elitjét leszámítva a helyi intellektuális közösségek többnyire ma is el vannak zárva egymástól.

A participáció hiánya azonban nem pusztán a centrum-periféria viszonyban értelmezhető, hanem az ún. nemzetközi kutatói centrumban, vagyis a kommunikációkutatók nemzetközi közösségében is. Ezt a közönséget valóban a kommunikáció konstituálja, nemcsak mert egymással vagy még gyakrabban: egymáshoz beszélnek, de leginkább abban az értelemben, hogy ugyanazokon a színtereken mutatkoznak. A tudományok esetében a színtér a tudományos eredmények kommunikációs platformjait, vagyis a nemzetközi folyóiratok hasábjait jelenti, és – kisebb részben – a nemzetközi konferenciákat. A nemzetközi kutatói közösség e leegyszerűsítő felfogása alapján kaphatunk képet diszkusszióknak tárgyáról: milyen a diszciplína állapota kommunikációs szempontból, ha ez alatt most a nemzetközi közösséget értjük, amelyben a fent említett nyelvi, kulturális és más geopolitikai tényezők nem hátráltatják a kommunikációt, így az esetlegesen megfigyelhető fragmentáció vagy balkanizáció okait nem kereshetjük a szokásos geopolitikai narratíva alapján?

² Márton DEMETER: Power Relations in Global Knowledge Production: A Cultural/Critical Approach. 15(1) *Journal of Multicultural Discourses* (2019), <https://doi.org/10.1080/17447143.2019.1657124>, 1–17.

³ Silvio WAISBORD: *Communication: A Post-Discipline*. London, Polity, 2019.

⁴ Peng H. ANG et al.: Intellectual Balkanization or Globalization: The Future of Communication Research Publishing. 96(4) *Journalism & Mass Communication Quarterly* (2019), <https://doi.org/10.1177/1077699019878461>, 963–979.

E kérdés vizsgálatakor érdemes Silvio Waisbord egy friss munkáját segítségül hívnunk.⁵ Waisbord több szempontból is fontos lehet számunkra. Egyrészt a nyugatról indult deveszternizációs retorika képviselője, aki többször is felszólalt a diszciplína amerikai megszállása ellen. Némileg árnyalja ezt a képet, hogy később, a *Journal of Communication* nagy hatalmú főszerkesztőjeként semmivel nem növelte a folyóiratban a nem amerikai tartalom súlyát, főszerkesztősége alatt a periferiális régiókból érkező szerzők aránya éppoly minimális maradt, mint volt előtte.⁶ Mindenesetre szerkesztői megbízatása lejáratá után, tapasztalatai összefoglalásaképp megírta *Communication: A Post-Discipline* című munkáját, amelyben összefoglalja nézeteit a diszciplína állapotáról. Waisbord a szakma helyzetének jelenleg legjobb ismerője, mert az utóbbi öt évben szinte valamennyi *cutting edge* kutatás, amely a legmagasabb szinten kívánt megjeleneni, átment a keze között. Ez évi több száz folyóiratcikket (és több ezer szakértői bírálatot) jelent a kommunikációkutatás valamennyi területéről, hiszen – tekintettel a *Journal of Communication* általános jellegére – a kommunikációtudomány valamennyi ágazata igyekszik betörni erre a vezető platformra. Ha valaki, akkor Waisbord tudja, hogy néz ki a diszciplína a 21. század harmadik évtizedének elején.

Waisbord diagnózisa nem megnyugtató, legalábbis nem akkor, ha a kommunikáció tudományának kommunikativitásában, vagyis közösségi jellegében vagyunk érdekeltek. Waisbord kifejti, hogy a folyóiratnak mint az International Communication Association vezető lapjának az lenne a feladata – és személy szerint neki az volt a fő víziója –, hogy a szövetség szakosztályainak ténylegesen létező rendkívüli változatosságát a folyóirat is megjelenítse a legkülönbözőbb episztemikus, tematikus, elméleti és módszertani szinteken. Az elemzés eredménye néhány hívószóval jól jellemezhető, ilyen például a fragmentáció, a polifónia, a hiperspecializáció, sőt a káosz. Waisbordot ez azonban nem nyugtalanítja, sőt ellenkezőleg, azt állítja, hogy épp ez a magnélküliség, ez a meghatározatlanság adja a diszciplína lényegét, posztdiszciplináris karaktert. A különböző elméleti, sőt különböző ontológiai felfogások együttes, sokszor egymást kizáró jelenléte általában nem jellemző a klasszikus diszciplinákra, legalábbis nem abban a mértékben, mint amennyire a kommunikációkutatásra.

Empirikus társadalomtudósként is azt látjuk, hogy a kommunikációs folyóiratokban rendkívül sokféle kutató publikál rendkívül sokféle egyetemi tanszékről, a szó szűkebb értelmében vett kommunikációkutatóktól kezdve mérnökökön, szociológusokon, orvosokon, nyelvészeken, politológusokon, pedagógusokon, jogászokon és közgazdászokon át egészen a számítógép-tudományok képviselőiig, akik meglepő arányban vesznek részt a diszciplína alakításában: a 2017 és 2020 közötti időszakban nemzetközi szinten legtöbbet publikáló száz kutatonak mintegy harmada számítástudománnyal (*computer science*) foglalkozik. Természetesen a kommunikációtudományon kívül más diszciplinák is vannak posztdiszciplináris állapotban, hiszen például a környezettudományok (*environmental studies*) vagy a migrációkutatás (*migration studies*) szintén arról nevezetes, hogy rendkívül sokféle tudományterület művelői publikálnak e témákban. Ugyanakkor a kommunikációkutatáson kívüli posztdiszciplinák egy-egy jól körülhatárolható, valamilyen specifikus, valós problémára fókuszálnak, mint mondjuk a környezetvédelemre vagy

⁵ WAISBORD i. m. (3. lj.).

⁶ Márton DEMETER: Changing Center and Stagnant Periphery in Communication and Media Studies. 12 *International Journal of Communication* (2018) 2893–2921.

a migrációra. A kommunikációkutatás esetében Waisbord szerint nincs ilyen fókusz, így a kommunikációkutatóknak nincs valódi közösségük sem – annak megteremtése még várat magára. Egyelőre azonban, véleménye szerint, a kommunikációkutatás mint tudományterület egy intellektuális szempontból inkoherens, anarchikus képződmény.

3. A kommunikáció mint participáció

A kommunikáció participációs felfogásának megértéséhez néhány előzetes fogalom rövid ismertetésére lesz szükségünk, amelyek részletesebb kifejtése számos műben megtalálható.⁷ A kommunikáció participációs elméletének megszületése környékén maga a participáció mint kifejezés még nem volt annyira divatos, mint manapság, így lehetővé tette, hogy az elméletet tanulmányozók semlegesen viszonyuljanak a terminushoz, és volt rá remény, hogy jelentését az elmélet nagyjából pontosan rögzíthesse. Tette mindezt – többek között – abból a felismerésből adódóan, hogy a kommunikáció kifejezés rohamos elterjedése és mindennapi használatának nagyfokú változatossága lehetetlenné teszi *terminus technicus* módjára való használatát, ezért a kommunikáció leírásához más terminusokat kell kölcsönvennünk és definiálnunk. Ironikus módon azonban a modell bevezetése óta eltelt bő két évtized ugyanazt tette a participáció kifejezéssel, mint a 20. század második fele a kommunikáció terminussal: divatszóvá vált, elterjedt mind a közbeszédben, mind a művészeti és a tudományos közegben, nem is szólva a politikai diskurzusról. A participáció ma már a társadalmi jelenségek legszélesebb körének leírására használható, és valami olyasmit jelent, hogy egy adott közösség tagjai beleszólhatnak az őket is érintő döntésekbe. Gyakran jelenik meg a hatalomról való diskurzusban, és ilyenkor a hatalomból való részesedést jelenti, ami egyébként, mint erre hamarosan még visszatérünk, tulajdonképpen nem idegen a kommunikáció participációs elméletének felfogásától sem.

A participáció kifejezés elterjedésének köszönhetően míg húsz évvel ezelőtt a kommunikációnak a participációhoz való kapcsolata szükségszerű magyarázatra, maga a terminus pedig definiálására szorult, ma ez – látszólag – nincs így. A legtöbb művelt olvasó ma már rendelkezik valamilyen fogalommal a participációról, és talán használja is a kifejezést. Sőt mi több: miközben a kommunikáció participációs elmélete épp azért vezeti be a participáció fogalmát, hogy a kommunikációt aktusként értelmező elméletekkel szemben a kommunikáció állapotjellegét hangsúlyozza, ma azt látjuk, hogy a köznyelvben a participációra is egyre inkább aktusként és nem állapotként tekintenek. Például a *Merriam–Webster*-szótár szerint a participáció nem más, mint a részvétel aktusa (*the act of participating*). Természetesen a köznyelv megváltoztatása nem lehet célunk, mindössze annyi történt, hogy többletfeladatokat kell vállalnunk, és immár nemcsak a kommunikáció, de a participáció állapotjellege, állapotként való értelmezése mellett is érveket kell felhozunk.

Ha azt mondtuk az imént, hogy a participáció a társadalmi diskurzusokban leginkább a hatalom kontextusában bukkan fel, akkor – a PTC terminusaival – ágenciákról kell beszélnünk. Az ágens a PTC szerint az az individuum vagy kollektíva (mondjuk azt, egyén vagy kö-

⁷ Lásd például HORÁNYI Özséb: *A kommunikáció mint participáció*. Budapest, Typotex, 2006.

zösség), aki vagy amely problémát old meg. A problémamegoldásnak sokféle módja ismeretes, ezek közül talán – evolúciós értelemben is – a legfejlettebb az, amelyik valamilyen kommunikáció segítségével történik, hiszen ez jelentősen kibővíti a problémafelismerésben és -megoldásban érdekelt ágens kapacitását. Szemben az eredendő, genetikusan vagy hardveresen kódolt kapacitásokkal (felkészültségekkel), amelyeket meglehetősen hosszadalmas megváltoztatni, és időnként a változás irányát és az adaptáció sikerességét is nehéz kiszámítani, a kommunikáció útján felkészültségeink relatíve gyorsan és elég jól kiszámítható módon növelhetők.

A PTC szerint az ágensnek időről időre – ha épp nem folyamatosan – problémákat ismernek fel és oldanak meg. A probléma szerkezete egyszerű: az ágens felismer egy adott állapotot, amelynek ő maga is része (valamilyen formában), és ezt értékeli egy kívánatos állapothoz képest. Ha az értékelés azzal az eredménnyel jár, hogy bizony a jelen állapot az elviselhetőnél távolabb esik a kívánatostól, akkor ezt a távolságot – a két helyzet közti kritikus különbséget – az ágens igyekszik az elviselhetőség határain belülre tolni, vagyis miután a problémát felismerte, igyekszik azt meg is oldani. A problémamegoldáshoz akkor van szüksége kommunikációra, ha önmagában nem rendelkezik azokkal a felkészültségekkel, amelyek a probléma megoldásához szükségesek, azonban tudja, hogyan tehet szert e felkészültségekre. Az ágens akkor tudja, hogyan férhet hozzá ezekhez a felkészültségekhöz, ha azok először is hozzáférhetővé vannak téve (vagyis kommunikatívak), másodsor az ágens képes hozzájuk férni az adott helyzetben – ekkor beszélhetünk kommunikációról.

Mi történik akkor, ha egy, éppen problémába bonyolódott ágens ténylegesen hozzáfér a problémamegoldáshoz szükséges felkészültségekhez? Ekkor, és csakis ekkor, az ágensnek hatalmában áll megoldani a problémát (a hatalom kifejezést itt a hatókör értelmében használva) – ekkor lesz az ágenciából mint elvi lehetőségből aktuálisan ágencia: a hozzáférhető (kommunikatív) felkészültséget az ágens ténylegesen is megszerzi (kommunikáció), így a kommunikációban kódolt felkészültség immáron az övé is lesz, hatalmába kerül, participálódik benne, ami azt is jelenti, hogy a problémamegoldásban hatalmi tényezővé válik (és nem pusztán elszenvédője, páciense annak, mint például azok a döntéshozatali folyamatokból kivont személyek, akikre a döntések kényszerítő erővel bírnak). A kommunikáció így voltaképpen egy hatalomra való meghívás elfogadása, ágenciával, hatalommal való felruházás is, ami természetesen nem vagy nem feltétlenül politikai hatalmat jelent, hanem a problémába bonyolódott ágens számára a probléma megoldásával kapcsolatos hatalomra utal. E tekintetben igaz a régiek mondanása: *scientia potentia est*, és ennek megfelelően a tudás nemcsak képesség, lehetőség, befolyás (*potentia*), de hatalom is.

Ebben a kontextusban érdemes ismét emlékeztetni arra, hogy a PTC megkülönbözteti a kommunikáció pusztán lehetőségét, a kommunikatívot a kommunikációtól, amely a kommunikatív aktualizált állapota. A tudás lehetősége még nem tudás, és a tanító csak akkor tanít, ha van, aki tanul. A kommunikációt valamiféle üzenetátadásként értelmező legtöbb elmélettel szemben a PTC a kommunikáció feltételül szabja a participációt, a ténylegessé válást. A kommunikáció nem képzelhető el a kommunikáció ágense nélkül, olyan ágens nélkül, aki a kommunikáció által többletfelkészültségre tesz szert, ezáltal olyan problémamegoldás(ok)ra képes, amely(ek)re a kommunikáció nélkül nem lenne. A kommunikációban részesülő ágensnek valami olyanra képesek, amire nem lennének képesek a kommunikáció kontextusán kívül: hatalmukban (ágenciájukban) áll ugyanis olyan, specifikus problémákat megoldani, amelyek megoldására e részesedés (participáció) nélkül nem lennének képesek. Ahogy a hatalomnak, úgy a kom-

munikációnak is a tényleges a tűzpróbája: ez a *καιρός*, ez a döntő pillanat pedig a problémamegoldás itt és mostja, az ágens ugyanis csakis azokat a problémákat tudja megoldani, amelyek megoldására itt és most felkészült. A problémamegoldásban, és csakis abban derül ki, hogy ténylegesen megtanultam-e valamit, tudok-e kezelni egy problémát, részesülök-e egy adott felkészültségben, valós-e egy előzetesen feltételezett ágenciám.

A kommunikáció mint tényleges részesülés és ezáltal a tényleges ágencia hordozója e tulajdonságánál fogva kitüntetett és erősödő szerepet kap a társadalomkutatásokban, akár ki van mondva a kommunikatív jelleg, akár nincs. Annak felismeréséhez ugyanis, hogy a kortárs társadalmi kérdések leg többje, ha ugyan nem mindegyike, visszavezethető ágenciákra, a problémafelismerésre, -kezelésre és -megoldásra, valamint az ehhez szükséges felkészültségek megteremtésére, és ha megteremtődtek, az ezekhez a felkészültségekhez való hozzáférésnek, vagyis kommunikációs kérdéseknek a kontextusaira, szükséges a kommunikációnak egy olyan elmélete, amely épp ezekre a minden társadalmi jelenséget mozgató dinamikákra épít.

Vajon alkalmas egy ilyen elmélet arra, hogy a kommunikációról szóló elméletek és egyáltalán a különféle akadémiai kommunikációfogalmak metanyelveként magukat az elméleteket is kommunikatívvá tegye egymás iránt? Ennek a kérdésnek utánajárva a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy néhány, egyébként egymástól gyökeresen eltérő kommunikációfelfogást egységes keretben, mégpedig a PTC keretében kezeljen. Így célját tekintve e tanulmány maga is problémát ismer fel és próbál megoldani, mi több: a problémafelismeréshez és -megoldáshoz szükséges felkészültségeket – szigorúan ezek megteremtése után – kommunikatívvá is teszi. Hogy lesz-e belőle kommunikáció, az természetesen már nem áll a szerző ágenciájában, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne törekedhetne növelni annak lehetőségét, hogy az értelmezésben foglalt kommunikatív utóbb kommunikációvá is válhassék.

4. A kommunikációk mint participációk

Mint azt korábban már említettük, a kommunikációkutatás sokszínűségének problémájával, e sokféleség bemutatásával óriási terjedelmű irodalom foglalkozik. Az erre a jelenségre irányuló kutatások több évtizedes múltra vezethetők vissza, azonban nagy adatmintán alapuló elemzésre csak a modernebb tudomány- és bibliometriai kutatások vállalkozhattak, jellemzően az utóbbi két évtizedben. Elvileg kétféle módon vizsgálható, hogy a kommunikációtudomány mely területeket öleli fel és hogyan súlyozott a diverzitása: a kommunikációs tanszékeken dolgozó kutatók publikációi és a kommunikációs lapokban megjelent cikkek (és az azokra való hivatkozások) elemzésével. Az első a hivatalos kommunikációkutatók vizsgálatát célozza, a második a kommunikációtudomány nyilvánosságát vizsgálja. Mindkét megközelítés mellett releváns érvek hozhatók fel: a diszciplína határait végeredményben a bennük munkálkodó ágensok jelölik ki, és a kommunikáció nyilvánossága felől nézve is behatárolható a terület működése. Ugyanakkor mindkét módszernek vannak korlátai: a kutatók publikációs habitusának vizsgálata során számos olyan publikációs platform is bekerül a vizsgálatba, amely magát nem minősíti kommunikációs lapnak, hanem például a politikatudomány, a szociológia, a pszichológia vagy a számítástudomány a fő területe.

Egyfelől egy ilyen elemzés eredményként megállapításaink csak a kommunikációkutatók szakmai nyilvánosságára vonatkozhatnak, de annak csak egy része specifikusan kommunikáció-

tudományi, és jelentős összemosódásokat fogunk látni más tudományterületekkel. Másfelől ez a fajta elemzés nem mond semmit azokról az ágensekről, akik ugyan kommunikációtudományi lapokban publikálnak, de nem kommunikáció tanszéken dolgoznak. Waisbord egy rögtönzött elemzésében megmutatta, hogy a *Journal of Communication*be érkezett cikkek kevesebb mint fele származik kommunikáció tanszéki oktatóktól. A második módszer, vagyis a kommunikációtudományba sorolt tudományos folyóiratok elemzése, szintén korlátos, csak az ellenkező irányból: a publikációs platformok elemzésekor rálátást kapunk a kommunikációkutatás nyilvánosságának teljességére, ismereteink azonban homályosak maradnak a kommunikációkutatók vonatkozásában, hiszen nem magától értetődő, hogy minden kommunikációkutató kommunikációs lapokban – és nem például pszichológiai, szociológiai vagy politikatudományi folyóiratokban – publikál.

Egyik módszer sem tökéletes tehát, de egymást kiegészítik, ezért a két eljárás együttes alkalmazása elég pontos képet adhat a diszciplína helyzetéről. Annak oka, hogy ez a komplex vizsgálat nem jellemző, abban keresendő, hogy a kivitelezése rendkívül nehézkes, ami elsősorban az egyéni karrierutak elemzésénél tapasztalható. A kommunikációkutatók publikációs habitusát ugyanis csak manuálisan gyűjtött adatokkal és az így kapott adatok alapján az egyes kutatók azonosításával és publikációs tevékenységük részben manuális elemzésével lehet vizsgálni, ami költséges és időigényes eljárás. Nem véletlen tehát, hogy az egy-egy diszciplína természetéről szóló empirikus elemzések elsősorban tudomány- és bibliometriai módszerekkel, számítógépes adatgyűjtéssel és analízissel valósulnak meg. A kutatók ezután a kapott adatokat tartalomelemzésnek vetik alá, és a megállapított klaszterszám alapján besorolják a kódolt területeket egy-egy klaszterbe.⁸

Azonban sem a publikációs habitusok, sem a publikációs mintázatok kutatásai nem szolgálják itt céljainkat, hiszen mi a kommunikációról szóló elméletek alapvetéseit és problémafelvetéseit kívánjuk a PTC nyelvére fordítani, igazolandó, hogy – a jelenlegi nemzetközi fősodor feltételezésével ellentétben – lehetséges olyan közös alapot találni, amelyen a kommunikációs megközelítések sokfélesége egységes keretben mutatható be. Ennek érdekében az alábbiakban néhány olyan kommunikációfelfogást igyekszünk a PTC keretrendszerében rekonstruálni, amely a kommunikációkutatás széles köréből merít. Kutatásaink során a szakma vezető lapjait és feltörekvő folyóiratait egyaránt áttekintettük, igyekezve a legfrissebb fejleményekre koncentrálni. Ezért a legtöbb olyan területet kihagytuk az elemzésből, amelyeket évtizedek óta kutattunk, és amelyek nagy részét már elemezték a PTC keretrendszerében is valamelyik vonatkozó gyűjteményes kötetben.⁹ Így ehelyütt nem ejtünk szót a közvetlen emberi kommunikáció, az általános tömegkommunikáció, a politikai kommunikáció, a diskurzuselemzés, a kritikaelmélet, a *public relations* és a marketing vagy a retorika területeiről, és igyekszünk a legfrissebb *cutting edge* területeket vizsgálni, amelyekről ez idáig nem született ilyen jellegű analízis.

A folyóiratok áttekintése után arra jutottunk, hogy négy terület vizsgálatára érdemes koncentrálni, jelesül a hálózat kutatásokra (*network science*), a digitális újságírásra (*digital journalism*), a társadalomtudományos big data (*big data and society*) kutatásokra és az egészségkommunikációra (*health communication*). A „fordítás” során a röviden elemzett tudományterü-

⁸ Deen FREELON: *Co-Citation Map of 9 Comm Journals, 2003–2013*, <https://bit.ly/4a9kZYi>.

⁹ HORÁNYI I. M. (7. lj.).

leteket a PTC alkalmas terminusaival írjuk le. Megállapítjuk az elemzett területek problémafogalmát, megkeressük a vonatkozó szignifikációfogalmat és a szignifikáció elérhetőségét biztosító tulajdonságokat. Végül megvizsgáljuk, hogy a már elérhetővé tett szignifikációkat ténylegesen hogyan és milyen feltételek teljesítésével érik el a participációba bevont, vagyis a kommunikáció állapotában lévő ágensek. Az elemzések során az adott területre jellemző olyan konkrét kutatásokat vizsgálunk, amelyek egy-egy szerteágazó részterület legfrissebb kérdéseire vonatkoznak, és konkrét, valós problémaként (nem pedig elméleti kérdésként) vetik fel őket, ugyanis véleményünk szerint a kommunikáció elméletei egy ilyen már-már kaotikus diszciplína esetében leginkább a mainstream kutatások előfeltételezésein keresztül vizsgálhatók.

A PTC-re való fordítások sikeressége nem verifikálja a fordíthatóság hipotézisét, legfeljebb korroborálja. Ugyanígy a fordítás sikertelensége nem falszifikálja a hipotézist, hanem a rendszer módosításának szükségességére hív fel.¹⁰ Természetesen a fordítások eredményeképpen létrejött szövegek önmagukban nem mondanak semmit a fordítás sikerességéről,¹¹ de utat engednek a kritikai diszkusszióknak (például azért, mert felkínálják a forrás- és a célnyelvi szövegek összevetésének lehetőségét). A PTC mint interlingva azt állítja, hogy terminológiájával képes a szemiotikai szövegek fordítására. Egy L_i kód szerint szabályosan képzett s_i szövegnek az L_i kód szerint szabályosan képzett s_j szöveg ténylegesen a fordítása (jobban mondva: *egymásnak* tényleges fordításai, vagyis egymással az F szimmetrikus relációban vannak), amennyiben egy L_p, L_j vonatkozásában kompetens $\langle a \rangle_i$ ágens számára s_p, s_j jelentése azonosként mutatkozik. Ez tekinthető a tényleges fordítás intenzionális kritériumának. Ugyanakkor megfogalmazható egy extenzionális kritérium is, amely szerint egy L_i kód szerint szabályosan képzett s_i szövegnek az L_j kód szerint szabályosan képzett s_j szöveg ténylegesen a fordítása (jobban mondva: *egymásnak* tényleges fordításai, vagyis egymással az F szimmetrikus relációban vannak), amennyiben egy L_p, L_j vonatkozásában kompetens $\langle a \rangle_i$ ágens számára s_p, s_j extenziója azonosként mutatkozik. Ez tekinthető a tényleges fordítás extenzionális kritériumának.¹² Mindezekből az is következik, hogy a tanulmány soron következő részében olvasható fordítások és interpretációk végeredményben próbálkozások, amelyek sikerességét a későbbi kutatás fogja igazolni vagy cáfolni.¹³

5. A hálózat mint kommunikáció

A hálózatkutatás, noha a topológia részeként nagy hagyományra tekint vissza, csak az utóbbi két évtizedben váltak divattá a mai értelemben vett, hatalmas adathalmazokra épülő alkalmazott hálózatkutatások, kiváltképp a társadalomtudományokban. A kommunikációval való kapcsolat a hálózattudomány esetében egészen világos, sőt más tranz- vagy interaktív kommuniká-

¹⁰ Adrienn GULYÁS: How Do New Languages Arise? A Comparison of Romanization and Gallicization. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2019/1–4., <https://doi.org/10.1556/068.2019.59.1-4.3>, 9–18.

¹¹ Adrienn GULYÁS: Traduire Rabelais. 25(1) *Hungarian Studies: A Journal of the International Association for Hungarian Studies and Balassi Institute* (2011), <https://doi.org/10.1556/HStud.25.2011.1.3>, 37–44.

¹² Márton DEMETER: On Analysis and Its Role in Communication Theories. 1(1) *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry* (2012), <https://doi.org/10.17646/KOME.2012.14>, 31–45.

¹³ GULYÁS Adrienn: PETRA-E deszkriptorok a műfordításoktatásban. In CSIKAI Zsuzsa (szerk.): *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A műfordítás-oktatás kérdései*. Pécs, Kontraszt Plusz, 2021, 39–49.

ciómodellekkel szemben a hálózatos megközelítés kommunikációfogalma szinte teljes mértékben egybevághat a PTC-nek a kommunikációt állapotként felfogó koncepciójával. A hálózatok esetében beszélhetünk irányított és irányítatlan gráfoktól egyaránt, de csak az előbbiek alkalmasak a szó szorosabb értelmében vett tranzakciók, például az információáramlás modellezésére (az irányítatlan gráfok esetében erre nincs szükség). Fontos megjegyezni, hogy minden irányított gráf alapja egy olyan topológia, amely problémamentesen leírható az élek irányítottságára való hivatkozás nélkül, vagyis az irányítatlan gráf minden gráf fogalom alapja, mindig egy állapotot és nem egy folyamatot mutat.

Az irányítatlan gráf állapota minden áramlás, tranzakció vagy interakció feltétele: amely élek között nincs kapcsolat, ott semmi nem transzmisszálható, a kapcsolatokkal nem rendelkező szögpontok a vizsgált gráfhoz képest külsődlegesebbek, nem részei annak. Érdekes, hogy az összekapcsolt részeket, tehát az olyan szögpontok halmazát, amelyek mindegyike elérhető egymásból, a hálózat kutatásban gyakran közösségnek (*community*) nevezik, és a hálózat kutatás egyik ágazata a szó szoros értelmében közösségkutatás (*community detection*), amihez specifikus algoritmusok állnak a kutatók rendelkezésére. Az elérhetőség – vagyis a kommunikatív – egy hálózat esetében tulajdonképp egy szabad végződésű él tételezése, amelyhez elvi szinten egy szögpont csatlakozhat, amivel épp a kommunikáció valósul meg. Amelyik szögpont az élt kibocsátja, az létrehozza, elérhetővé teszi az általa tételezett szignifikációt – legyen az bármilyen típusú –, és ha egy másik szögpont ezt a kommunikatívot ténylegesen eléri, akkor megvalósul a kommunikáció.

Nem meglepő módon a hálózat kutatások problémafelvetései topológiai természetűek, azonban könnyen átfordíthatók kommunikációs problémákká. A hálózat esetében – némi leegyszerűsítéssel – kétféle problémátípussal találkozhatunk: magának a hálózatnak mint közösségnek (*community*, közösség, komponens) a problémájával, valamint a hálózatban participáló egyes szögpontok problémáival (reprezentáljanak azok bármit). Az első esetben a hálózat, ha rendelkezik az ágensektől elvárható tulajdonságokkal (ezeknek nem kell feltétlenül tudatosnak lenniük), akkor a kapcsoltság fenntartására és lehetőség szerint a hálózat terjedelmének növelésére evolvál. Vagyis a hálózat a lebomlás (a kapcsolatok, élek felbomlása) ellen, a stabilitás fenntartása és a számára optimális esetben a kapcsolatok növelésére, sűrűsödésére (ugyanannyi szögpont közötti nagyobb számú kapcsolat létrehozására) vagy a szögpontok számának maximalizálására törekszik (akár az élek számának minimalizálása árán). Sűrűsödésre lehet példa a neokortex idesejt állományának viselkedése, ahol a születéstől kezdve az idegsejtek hálózatában az idegsejtek száma csökken, mivel a hálózat az idegsejteké helyett a kapcsolatok számának maximalizálására törekszik. Terjeszkedésre inkább a különféle rosszindulatú daganatok szolgálnak példát, ahol a rákos sejtek számának növelése (akár a szöveteken való túlterjeszkedés révén is) figyelhető meg, de ilyen a villamos hálózatok, az internet vagy a kutatói hálózatok mintázata is, természetesen különböző típusú, olykor nehezen visszakövethető vagy definiálható ágenciákkal.

Egy friss kutatás¹⁴ a társadalmi tőke (*social capital*) felhalmozódásának és a társadalmi hálózatok kiterjedésének kapcsolatát vizsgálta dinamikus gráfokkal, ami azzal az érdekes ered-

¹⁴ Beate VÖLKER: Social Capital Across the Life Course: Accumulation, Diminution, or Segregation? 8(3) *Network Science* (2020), <https://doi.org/10.1017/nws.2020.26>, 313–332.

ménnyel zárult, hogy noha az életkor előrehaladtával az ágensek részesedése szempontjából a társadalmi hálózatok mérete csökken, a hálózatokban megtestesült társadalmi tőke nő. Ez felhívja a figyelmet a participáció analízisének szükségességére, hiszen önmagában topológiai tulajdonságokkal nem lehet leírni sem a participációt, sem a kommunikációt: a kommunikatívban létező felkészültségeknek ugyanis sem a mértéke, sem az elérésük módja nem egységes.

Egy hálózatelemzésnek egészen nyilvánvaló módon figyelembe kell vennie az elérés e két tulajdonságát, és diszciplinárisan ezt nagyon egyszerű módon: az élek és a szögpontok súlyozásával éri el. A kommunikatív szempontjából a szögpontok ebben az esetben magukat a (mérhető és operacionalizálható) felkészültségeket, az élek pedig az elérés mikéntjét (a szignifikációk típusait) mutatják. A társadalmi tőke hálózatos fogalma a PTC terminusai szerint az élek (szignifikációk) súlyait, az egyes szögpontokban kötött tudások és felkészültségek kvantitatív és kvalitatív jellemzőit, a hálózat mérete pedig a szignifikációk által összekapcsolt felkészültségek nominális értékeinek összegét jelentik (vagyis a szögpontok számának egyszerű összegét). Másként megfogalmazva: a kommunikatív ebben az esetben magát a hálózatot mint topológiát jelenti, a hálózat mérete pedig a kommunikatívban összekapcsolt ágensek számának növekedésével növekszik. A kommunikatív itt csak a felkészültségek helyeként (architektúrájaként, topológiájaként) jelenik meg, nem mond semmit ezek tényleges eléréséről.

A kommunikáció a hálózaton belül már a tényleges elérésekre vonatkozik, és itt merülhet fel az a kérdés is, hogy vajon ezekből a felkészültségekből az ágensek milyen mértékben (milyen sebességgel, milyen sávszélességben stb.) részesülnek. Amit a szociális hálók elemzése társadalmi tőkének nevez, az a PTC terminológiájában nem más, mint a kommunikáció és a kommunikatív különbsége, ahol a kommunikatívban rögzített felkészültség – mint a potenciális kommunikáció (ténylegesen elért felkészültség) előfeltétele – csak bizonyos mértékben mutatkozik meg a kommunikációban (az aktuális, tényleges elérésben), és még a gyakorlatban valószínűleg kivitelezhetetlen „ideális” participáció esetében sem lehet nagyobb a kommunikáció terjedelme (a ténylegesen elért tudások mértéke), mint a kommunikatívban potenciálként megtalálhatóé.

A Beate Volker tanulmányában és több hasonló hálózatkutatósi projektben¹⁵ bemutatott megfigyelés tehát úgy fordítható le, hogy az életkor előrehaladtával a „lehetséges” határai szűkebbek, azonban az „aktuális” tartalma nagyobb, mint a korábbi szakaszokban. A kommunikatív tere szűkül, a „még megtanulható” birodalma csökken, miközben a kommunikáció, a felkészültségekből való tényleges részesülés mértéke nagyobb. A PTC szerinti analízisből ugyanakkor az is kiderül, hogy a társadalmi hálózatokban használt tartalmi kifejezések, mint például a társadalmi erőforrás (*resource*) vagy a társadalmi tőke mind felkészültség jellegűek, mégpedig kivétel nélkül olyanok, amelyeket kizárólag a kommunikatívban való részesülés, tehát kommunikáció révén tudunk megszerezni. Nem véletlen, hogy a társadalmi hálózatkutatások jelentős része (különösen a társadalmi tőkével kapcsolatosak) nagymértékben koncentrálnak arra a kérdésre, hogy az emberek hogyan jutnak munkához. Ezek a kutatások arra a tényre is rávilágítanak, hogy a kommunikatívban foglalt felkészültség(ek) eléréséhez alkalmasint többféle út is vezet: a társadalmi hálózatkutatásokban például szokásos a társadalmi pozíciókhoz (például munka-

¹⁵ José L. MOLINA et al.: The Embeddedness of Social Capital in Personal Networks. 8(2) *Network Science* (2020), <https://doi.org/10.1017/nws.2019.30>, 189–203.

helyhez) segítő társadalmi tőkét többféle éllel jelölni, ilyenek például a családi, a baráti és az ismerősi kapcsolatokat jelző élek.

Világos, hogy az ilyen élek esetében a felkészültségekhez való eljutásnak más az extenzitása: a családtagok esetében általában nagyobb, mint a pusztán ismeretségeknél. Ez a jelenség az előzőekhez hasonlóan éppúgy leírható a kommunikatív szerkezetének bemutatásával, hiszen az „elérhetővé tenni” aktusa vagy épp az „elérhetőnek lenni” állapota maga is elemezhető. A társadalmi kapcsolatokra visszautalva: felkészültségeimet, ideértve a felhalmozott társadalmi tőkét, más módon teszem elérhetővé különböző ágensek számára; a felkészültségeim máshogy kommunikatívak a gyermekeim felé, akik felé ez reményeim szerint szinte korlátlan – más kérdés, hogy akarnak-e belőle részesülni, lesz-e belőle kommunikáció – és átlagos egyetemi hallgatóim felé, akiknél ez a fogadóórákra és (általában) az általam oktatott tárgyakra korlátozottan jelenik meg, és ennél többre (általában) nincs is szükség.

6. Kommunikáció a digitális újságírásban

A „digitális újságírás” egy újfajta kommunikációs mező címkéje, és egy professzionális módszertani hagyomány reformját, módosítását is jelenti: az újságírótól a klasszikus sztenderdek ismeretén kívül (és olykor azok helyett) egészen új felkészültségeket vár el, amelyek digitális komputációra épülnek. Tipikusan ilyen felkészültségek a *data scraping* – szoftveres, részben automatikus adatgyűjtés weboldalakról – vagy az automatizált szövegalkotás. Mindkét esetben azt látjuk, hogy az újságírói színtéren megjelenik a számítógép (pontosabban az algoritmusok) ágenciája, és a kommunikatív megteremtésében, sőt maguknak a szignifikációknak az előállításában is új ágensek jelennek meg, amelyek architektúrája különbözik a színtér szokásos ágenseitől. Nemcsak a szignifikációk létrehozásának módja változik (elsősorban az automatizált szövegalkotáson keresztül), de a szignifikációk elérésének (az információszerzésnek) a módjai is, és ezek egyre inkább komputerizált természete miatt szokás az újságírás kvantitatív fordulatáról beszélni.¹⁶

A digitális újságírásra amellet, hogy az újságírói (információszerzési és szövegalkotói) munkafolyamatokhoz algoritmusokat rendel, az is jellemző, hogy az újságíró, a klasszikus mediátori szerepétől kissé eltérő módon, a közönséget közvetlenül is az adatok forrásához kapcsolhatja, olyan kommunikációs helyzetet teremtve ezzel, amelyben a mediációra – a szó szűkebb értelmében – már nincs is szükség. A digitális újságíró inkább valamiféle összekötő vagy kalauz, mint mediátor, felkészültsége szerint meghatározva pedig olyan újságíró, aki az algoritmusok és a komputációs módszerek magas szintű ismerője, és a hírek megszerzésében, értékelésében, a híryanagok előállításában, bemutatásában és terjesztésében egyaránt képes automatizált módszerekkel dolgozni.¹⁷ Összekötő szerepére a medializált valóságban – tipikusan a közösségimédia-hálózatokban – azért is szükség van, és ez a digitális újságíró szerepfelfogásában is tükröződik, mert az újságírói munka, így a professzionális hírtartalom előállítása és megfelelő

¹⁶ CAITLIN: A Quantitative Turn in Journalism? *Chartbeat*, 2013. október 31., <https://bit.ly/4duufck>.

¹⁷ Neil THURMAN: Computational Journalism. In Karin WAHL-JORGENSEN – Thomas HANITZSCH (szerk.): *The Handbook of Journalism Studies*. New York, Routledge, 2019 (2. kiadás), 213–229.

terjesztése komoly fegyver lehet a közösségi médiát erőteljesen meghatározó szűrőbuborékok és visszhangkamrák ellen.

A digitális újságírásban magasabb szinten arra is lehetőség van, hogy a humán ágens (újságíró) az általa használt algoritmusokkal összehangolódjon, mintegy közös ágenssé váljon. Ugyanis a tanuló algoritmusok segítségével nemcsak korábban elképzelhetetlen mennyiségű adatot és publikációt vizsgálhatunk meg meghatározott minták alapján, de az újságíró a saját stílusának és preferenciáinak egyre inkább megfelelő szövegeket is generálhat.

Azonban a digitális újságíró és a munkáját segítő, személyre szabott, a humán ágenssel egyre inkább összeszokó algoritmusok ágenciájának kapcsán felvethető, hogy az újságírókra érvényes autonómiajogok milyen mértékben terjeszthetők ki az algoritmusokra. Röviden: azokhoz a dokumentumokhoz, amelyekhez az újságíró kitüntetett társadalmi pozíciójánál fogva mint személy hozzáférést kap, vajon hozzáférést adhatunk-e algoritmusoknak, amelyek a szó szoros értelmében maguk nem újságírók? A kérdések itt a kommunikációba bevont ágensek természetével és társadalmi státuszával kapcsolatosak, és elsősorban nem technikai, hanem politikai, etikai és jogi természetűek.¹⁸ A PTC szempontjából azonban érdekesebb a digitális újságíró ágenciájával foglalkozni és ennek az új technikai feltételek közti kommunikációs formához való kapcsolatát vizsgálni.

A kommunikációnak, mint minden esetben, itt is azt a jelentését használjuk, amely ágens részesítésére utal bizonyos többé-kevésbé meghatározott felkészültségek tekintetében. A digitális újságírásban az újságíró szerepe – akár csak klasszikus kollégái esetében – egyfelől a felkészültségek megszerzésére, másfelől azok megfelelő közvetítésére irányul, ekképpen a munkája valamelyest hasonlít a tanárára vagy még inkább a tudományos kutatóéra. Ha ezt a három formát – újságíró, tanár és kutató – dinamikusnak tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a tanár elsősorban a már meglévő felkészültségeinek kommunikációjában, a kutató a kommunikatív bővítésében (vagyis újabb ismeretek „felfedezésében”, szignifikációk „kódolásában”) érdekelt, az újságíró pedig valahol a kettő között helyezkedik el (nem véletlen, hogy bizonyos tudományterületek kutatóit nem is annyira könnyű megkülönböztetni az újságíróktól, már amennyiben az általuk művelt módszertant tekintjük).

A digitális újságíró egyik részfeladata szignifikációkat fellelni a mérhetetlen digitális adathalmazban. Ebben az adathalmazban egyaránt lehetnek nyers adatok (szignifikánsok), amelyek szignifikátumát még meg kell találni (a szignifikációt pedig csak ezt követően lehet ebben a kapcsolatban értelmezni), valamint olyan szignifikációk, amelyeket egy magasabb szinten megtartva-megőrizve, egy absztrakt szignifikáció keretein belül – immáron ezen új szignifikáció szignifikánsaiként – kell tudni elhelyezni. Számunkra most ez utóbbi folyamat az érdekesebb, mert ebben mutatkozik meg az ágens azon hatóköre, amelynek alapján nemcsak már működőképes szignifikációkat tud bevonni a kommunikációba, de arra is képes, hogy a szignifikációként működő képleteket egy magasabb szintű szignifikációba, például mintázatfelismerés és újrendezés vagy absztrakció révén mint szignifikánsokat vonjon be.

A digitális újságírásban ez a folyamat komputeres segítséggel megy végbe, azonban a számítógép itt semmiképp nem tekinthető a távcső vagy a lehallgatókészülék módjára értelmezett

¹⁸ Sarah K. WILEY: The Grey Area: How Regulations Impact Autonomy in Computational Journalism. 11(6) *Digital Journalism* (2021), <https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1893199>, 889–905.

protézisként vagy az újságírói kapacitás pusztán kvantitatív kiterjesztéseként. Arról van szó ugyanis, hogy a digitális újságírásban nemcsak a gép tanulja meg az újságíró preferenciáit, normáit és nyelvét, de az újságírónak is át kell hangolódnia egy olyan szakmai üzemmódra, amely könnyen összefésülhető a komputerizált működéssel: olyan potenciális szignifikációkra kell vadászni, amelyek az algoritmusok számára mint potenciális szignifikációk jelennek meg, és bizonyos típusú szignifikációk inkább tekinthetők ilyennek, mint mások. A PTC nyelvén szólva: azok a problémátípusok, amelyeket a (jelenlegi) algoritmusok felismerni és kezelni képesek, gyökeresen különbözhetnek azoktól, amelyeket a humán ágensek tipikusan észlelnek és kezelnek. Ha a problémafelismerésben és -kezelésben érintett szignifikációk vagy ezek lehetséges beemeteinek (potenciális szignifikánsainak) tipológiája megváltozik, akkor az szükségszerűen maga után vonja a kommunikatív és végső soron a kommunikáció megváltozását, akár olyan észrevétlenül, hogy mindezt maguk a kommunikációban részesülő ágensek sem ismerik fel. Ha pedig nem ismerik fel, akkor – analitikus okokból kifolyólag – problémaként sem képesek azonosítani, aminek következményei előre nem láthatók.

7. Big data, társadalom és kommunikáció

A big data nem pusztán egy újfajta kvantitatív és még jelentősebb mértékben statisztikai-módszertani fordulatot jelent, de megláthatunk benne egy specifikus kommunikációfelfogást is. Ennek megértéséhez a kommunikatív alapját képező szignifikáció fogalmából kell kiindulnunk. Nem véletlen, hogy a statisztikában a szignifikancia fogalma egyáltalán nem mutat jelentős kapcsolatot a szó hétköznapi értelmével. A szignifikáns nemcsak az angol, de a magyar nyelvben is valami jelentősre, valami fontosra utal, a statisztikában – és bocsássuk előre: a PTC-ben – azonban erről szó sincs.

A statisztikában a szignifikancia, nagyon leegyszerűsítve, a mintavételi eljárás kontextusában merül fel, és azt mutatja, mi a valószínűsége annak, hogy eredményeink valós képet adnak a véletlen egybeeséshez képest, más szavakkal: érvényesek lennének-e az eredményeink akkor is, ha a kutatást nem egy meghatározott eljárással vett, a tényleges populációnál szűkebb mintán, hanem a vizsgálati populáció egészen végeztük volna el (ezért van az, hogy egy bizonyos szintig pusztán a megfigyelési egységek számának növelése magasabb szignifikanciát eredményezhet). Nagyon egyszerűen kifejezve a szignifikancia azt mutatja meg, hogy jelent-e valamit az eredmény, a kapcsolat vagy a különbség, amelyre a statisztikai elemzés referál, mond-e valamit arról (statisztikai értelemben), amiről a kutatás állítani akar valamit. A szignifikanciának e tekintetben nincs köze a kapott eredmények érdekességéhez, fontosságához, jelentőségéhez, ennél sokkal alapvetőbb: azt mutatja meg, hogy van-e egyáltalán szignifikáció, keletkezett-e valamiféle tudás, referál-e az eredmény valamire önmagán kívül (feltételezhetünk-e szignifikátumot).

A big data elemzések voltaképpen a szignifikációnak ezt a tulajdonságát igyekeznek kiküszöbölni oly módon, hogy a szignifikancia kérdése fel se merüljön. Tegyük fel, hogy – szten-derd mintavételi eljárásokkal, tehát egy alapsokaságról szóló pontos adathalmaz alapján véletlenszerűen kiválasztott reprezentatív mintán – statisztikai elemzéseket végzünk, és arra vagyunk kíváncsiak, hogy az eredményeink az eredeti mintára szignifikánsak-e, jelölik-e azt. Ha az eredmény nem szignifikáns, akkor tulajdonképpen nem történik szignifikáció: az eredmények csak a mintára vonatkoztathatók, nem pedig az alapsokaságra, amelynek a minta a reprezentációja

hivatott lenni. A mintánk esetében a klasszikus mintavételes kutatásoknál kétszeres szignifikációval van dolgunk: egyrészt az adatok szignifikálják azokat az entitásokat (természetesen pusztán az adatok vonatkozásában, nem önmagukban), amelyek az adatszolgáltatás objektumai, másrészt a mintavételek során csak az alapsokaság bizonyos tagjainak adataival dolgozunk, és az így létrejött minta az alapsokaság adatait hivatott szignifikálni. A big data kutatások ezt az utóbbi lépcsőt hagyják el, hiszen célszerűen az alapsokaság adataival dolgoznak, nem egy reprezentatív mintán: az adatok itt az alapsokaságot képviselik (reprezentálják), a szignifikáció tehát itt egyszerű vagy „egyszeres”.

A big data által kínált paradigmaváltás lényege a mediálatlanság, mind szerkezetileg, mind időben. A big data szerkezetileg mediálatlan, hiszen az adatokat a legtöbb big data kutatásban a mérhető és a releváns legalacsonyabb szinten gyűjtik és elemzik, a társadalomkutatásokban például ez az individuumszintű adatgyűjtést jelenti. Az adatgyűjtés emellett tipikusan időben is mediálatlan: a keresztmetszeti és a több időpontban felvett diszkrét adatok közötti longitudinális kutatásokkal szemben az adatgyűjtés dinamikus, esetenként valós idejű, folyamatos. A tudományos diskurzusban ugyanakkor megjelenik egy ágensfókuszú narratíva, amely arra figyelmeztet, hogy a mediálatlansággal valójában az ágenciát vesszük ki a kutatási folyamatból és adjuk az algoritmusok kezére.

Scott Lash és David Beer szerint ez megváltozott hatalmi viszonyokat eredményez,¹⁹ ahol a korábbi, humáncentrikus ontológiai és episztemikus kérdések helyére pusztán faktualitásokkal foglalkozó, adatszerű kérdések kerülnek. Ebben a helyzetben sem hely, sem idő nincs a reflexióra vagy az osztályozásra. Ezzel a narratívával szemben mások úgy érvelnek, hogy a mediálatlanság és a látszólagos episztemikus semlegesség a kategorizálást is csökkenti, ami nagyobb fokú objektivitáshoz vezet: az individuális szintű megfigyelési egységeket nem kell kategóriákba rendezni, és mivel a kategorizálás mindig a kategorizáló ágens kategóriáinak alkalmazását jelenti, a kategóriák hiánya vagy alacsony (individuális) szinten történő alkalmazása segítheti a kutatókat elfogulatlanabb vizsgálatok elvégzésében.²⁰

Számunkra a kommunikációkutatás szempontjából mindezek természetesen főként a szignifikáció és a kommunikáció perspektívájában érdekesek. A big data kutatás alapállása – leegyszerűsítve – az, hogy az adatok nagyfokú kvantitatív gazdagsága mellőzhetővé teheti a korábbi kutatásokat jellemző részben vagy teljesen kvalitatív vonásokat. Mi több, azokat az adatredukciós eljárásokat – mint amilyen például maga a kategorizálás is, természeténél fogva – egyesek a megfelelő mértékű kvantitatív adatfeldolgozásra való képességgel magyarázzák. Ebből a szempontból a big data újatomizmus, amely a legkisebb egyedi jelenségeket, objektumokat tekinti az elsődlegesen vizsgálódásra érdemes entitásnak, és minden ennél nagyobb egységet a kategorizálás olykor szükségesszerű, de lehetőség szerint kerülendő vonatkozásának tart. A kérdés már most az, hogyan kommunikatív egy adathalmaz a rá vonatkozó kategorizálás, azaz a szignifikáció hiányában. Kiküsz-

¹⁹ Scott LASH: Power after Hegemony: Cultural studies in Mutation. 24(3) *Theory, Culture & Society* (2007), <https://doi.org/10.1177/0263276407075956>, 55–78.; David BEER: Power Through the Algorithm? Participatory Web Cultures and the Technological Unconscious. 11(6) *New Media & Society* (2009), <https://doi.org/10.1177/1461444809336551>, 985–1002.

²⁰ Nick COULDRY – Alison POWELL: Big Data from the Bottom Up. 1(2) *Big Data & Society* (2014), <https://doi.org/10.1177/2053951714539277>.

öbölhető-e a kommunikatívából a szignifikáció, vagyis a kategorizálás során szükségszerűen betüremkedő tévedések, hibák, amelyek akár a felismerés, akár az értelmezés esendőségéből származnak? Mondhatjuk-e, hogy a kategorizációk kilúgozása után egy hibáktól mentesebb képet kapunk a vizsgálat tárgyairól?

Természetesen nem mondhatjuk, hiszen a tárgyakra vonatkoztatott megfigyeléseink – akár milyen is legyen azok szerkezete – soha nem maguk a tárgyak; amire a big data módszerek alkalmazhatók, azt inkább a szignifikációs rendszerek egyszerűsítése révén érik el. A big data kutatók érvelhetnek amellyel, hogy a módszer segítségével az objektumok sokkal szélesebb körét vonják be (participáltatják) ismereteink körébe (kommunikációnkba), mint arra a szűrt (mintavételen alapuló) kutatások esetében lehetőségünk volna. Azt, hogy a szűretlen, egyedi szignifikációkon alapuló kommunikációba közvetlenül bevont objektumok nagyobb száma kárpótol-e minket részleges episztemikus elszegényedésünkért, pontosabban episztemikus komplexitásunk csökkenéséért, vélhetően a következő évtizedek eredményei megmutatják majd.

8. Egészségkommunikáció

Az egészségkommunikáció összetett multidiszciplína, amelynek gerincét a kommunikáció adja különféle intézmények között. Így egészségkommunikációnak számít mindenekelőtt az orvos-beteg kommunikáció, az egészségmegőrzésre vonatkozó politikai és társadalmi kampányok, valamint általánosságban az egészségtudatossággal összefüggő edukáció. Az egészségkommunikáció bizonyos értelemben a tudománykommunikáció része, hiszen célja a tudományos, professzionális ismeretek átadása a laikusok számára, így itt mindig különféle tudásszintek és az ezeknek megfelelő különböző intézményszintek közötti kommunikációról van szó.

Az egészségkommunikációt a tudománykommunikációtól ugyanakkor megkülönbözteti az a tény, hogy az előbbi nemcsak tájékoztat, de konkrét cselekvésekre is kíván ösztönözni, viselkedéseket, gyakorlatokat kíván vonzóvá tenni és elterjeszteni. Emiatt az egészségkommunikációt a retorikával is rokoníthatjuk, hiszen a célja ennek is a meggyőzés, azonban a retorikának legfeljebb a kommunikációs módszereit, de nem a kommunikátum igazságtartalmára vonatkozó semleges attitűdjét kell birtokolnia, hiszen az egészségkommunikációnak mindig szigorú szakmai tényeken kell alapulnia.²¹

Az egészségkommunikációnak épp ez a kettőssége – a szigorú tudományosság és a laikusok meggyőzése – adja a nehézségét. Ha csak a legegyszerűbb képletbe – orvos-beteg kapcsolat – helyezkedünk, akkor is látjuk, hogy a kommunikációs helyzetbe lépőknek szignifikációs rendszerek közötti fordításra van szükségük, legalább kétszeresen: az orvosnak a tünetek nyelvét (szimptomatikus szignifikáció) kezelhető szakmai nyelvre (szimbolikus szignifikáció) kell fordítania, majd ezt visszafordítani a beteg számára egy hétköznapi szignifikációs rendszerre, amely egyszerre szimbolikus és elérhető. Ellenkező esetben a kommunikáció nem valósul meg, például ha az orvos – szerinte – kommunikál, mert ténylegesen elmondott valamit szakmai nyelven,

²¹ Charles ATKIN – Kami SILK: Health Communication. In Don W. STACKS – Michael B. SALWEN (szerk.): *An Integrated Approach to Communication Theory and Research. Communication Theory and Methodology*. London, Routledge, 2009 (2. kiadás), 489–503.

amely elvben elérhető, azonban ha a beteg az alkalmas szignifikációs rendszer ismeretének hiányában nem éri el ezt a kommunikátumot, akkor abból sosem lesz kommunikáció.

Ennél egy fokkal bonyolultabb, de a jelen vizsgálódásunk szempontjából érdekesebb az egészségkommunikációnak az a változata, amelynek az egészségi állapotokat érintő szakmai kérdéseket nyilvánvaló policyérdekekből a laikus közösség számára kellene elérhetővé tennie, mégpedig nem pusztán a tájékoztatás, de cselekvésekre való buzdítás révén. Afféle kéretlen társadalmi kísérletként jelenleg is tanúi vagyunk egy világraszóló egészségkommunikációs helyzetnek, mégpedig a covid-pandémia okán, és az az egészségkommunikációs kutatások jelenleg legfontosabb témája.

Egy fontos cikkben Jiyoung Lee, Yungwook Kim és John Kelsey a maga komplexitásában elemzi azt a bonyolult kommunikációs helyzetet,²² amelyben az egészségkommunikációnak a lakosság attitűdjeit és viselkedését az optimális irányba lehetne terelnie. Ez természetesen nem könnyű feladat, hiszen az egészségkommunikáció soha nem önmagában, hanem más kommunikációs terekkel (ideértve a legkülönbözőbb tömegkommunikációkat is) egyidejűleg létezik és fejti ki hatását. A covid kapcsán az egészségkommunikációnak a folyamatosan frissülő, az egészségkommunikációs szempontokra indifferens, különféle érdekeket és célokat szolgáló tömegtájékoztatási eszközökkel, közösségimédia-platformokkal, politikai tüsténkedésekkel, és természetesen az intímabb munkahelyi, családi és rokoni hálózatokkal versengve kellett eljutnia az állampolgárokhoz.

A média nemcsak Magyarországon, de a kutatások szerint az Egyesült Államokban is tovább növelte a lakosság polarizáltságát a covid kérdésében is: a vírustagadók jobbra a trumpista-konzervatív körökből, a Fox News csatorna kemény fogyasztói közül kerültek ki, és szintén ők voltak azok, akik nagyobb eséllyel szabotálták az egészségügyi előírásokat, például a maszkviselést. Ugyancsak a globális járvány hívta fel a figyelmet – újra, ám ezúttal minden eddiginél markánsabban – a visszhangkamrák és a szűrőbuborékok veszélyeire, hiszen ezekbe nehéz volt behatolni egységes egészségkommunikációs kampányokkal: ideológiailag és világnézetileg zárt csoportokba a szokásos direkt kommunikációs csatornákkal nem lehet bejutni. A közösségi média, a (nem tudományos) hírforrások és a tudományos vagy hivatalos szervek kommunikációjának kommunikációs vektorként való felfogását Marta Entradas is hangsúlyozza, utalva arra, hogy a pandémia kapcsán a lakosság viselkedésének magyarázatához mindhárom ágenciát figyelembe kell vennünk.²³

Az egészségkommunikációnak a PTC szempontjából nézve tehát különösen két aspektusa érdekes. Egyfelől az egészségkommunikációban – miként valamennyi kommunikációban – nem minden ágens ugyanazokkal a felkészültségekkel vesz részt, azonban a közösség tagjaként csak annyira participálódik, amennyire azt felkészültségei lehetővé teszik. Annak érdekében viszont, hogy kommunikációról beszélhessünk, a szintéren jelen kell lennie legalább egy olyan,

²² Jiyoung LEE – Yungwook KIM – John P. KELSEY: Beyond Wishful Thinking During the COVID-19 Pandemic: How Hope Reduces the Effects of Death Arousal on Hostility Toward Outgroups among Conservative and Liberal Media Users for COVID-19 Information. 37(14) *Health Communication* (2022), <https://doi.org/10.1080/10410236.2021.1921906>, 1832–1841.

²³ Marta ENTRADAS: In Science We Trust: The Effects of Information Sources on COVID-19 Risk Perceptions. 37(14) *Health Communication* (2022), <https://doi.org/10.1080/10410236.2021.1914915>, 1715–1723.

elérhetővé tett szignifikációnak, amelyhez a közösség minden tagja hozzáfér. A szakmai feladat az egészségkommunikáció esetében épp az ilyen szignifikációk létrehozása, ami azonban nem könnyű, hiszen a szignifikációnak nem pusztán érthetőnek, de – egyszerűen szólva – igaznak is kell lennie.

Az egészségkommunikáció során használt szignifikánsoknak ugyanazt a szignifikátumot kell jelölniük, mint az eredeti tudományos nyelv vonatkozó szignifikánsainak, így maga a szignifikációs rendszer végzi a fordítást két különböző, de ugyanarra a szignifikátumra referáló nyelv között. Az egészségkommunikációban különféle struktúrájú és szignifikációs szerkezetű felkészültségekben kódolódnak a világ megértéséhez és a helyes (vagy kifizetődő, vagy ajánlatos, vagy az életéselyeinket fokozó stb.) cselekedethez szükséges információk, és ezeket a lehető legselesebb közösség számára kell kommunikatívá tenni. A szűrőbuborékok és a visszhangkamrák ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy az elérhetővé tett szignifikáció – vagyis a kommunikatív – nem vonja maga után automatikusan a kommunikációt mint participációt. Ennek gyakran tárgyalt oka az, hogy az elérhetővé tett szignifikációt a potenciális ágensnek olykor nem képesek faktuálisan elérni, nincs meg hozzá a felkészültségük, így a kommunikatívban kódolt többletfelkészültségekből nem tudnak részesedni.

Előfordulhat azonban – és erre a visszhangkamrák tökéletes példát szolgáltatnak –, hogy az ágensnek bár lenne elvi lehetősége a kommunikációra (a felkészültségei lehetővé tennék), nem hajlandó rá, elutasítja. Ezt nemcsak úgy lehet megtenni, hogy – egyszerűen szólva – az ágens befogja a fülét, de úgy is, hogy nem fogadja el a kommunikatívban kódolt felkészültség felkészültségjellegét, vagyis nem tekinti a kommunikációt legitimnek. A visszhangkamrák a polarizáció révén pontosan így működnek: szétrepesztik a legitimnek tekintett kommunikációs közösségeket, szubkommunikációkat hoznak létre, amelyek belülről nézve szinte akadálytalanul, konfliktusmentesen működnek, egymás számára azonban jobbra átjárhatatlanok vagy legalábbis nehezen érhetőek el.

Az egészségkommunikáció működésének másik fontos tanulsága a kommunikációk vektorjellege: egészen ritka esetektől eltekintve talán nincs kommunikáció általában, hanem különböző kommunikációk működnek, magunk is többféle kommunikációban vagyunk részesek, és cselekvéseinket, hiedelmeinket, valóságészlelésünket nagyban meghatározza, hogy épp melyik kommunikációt vonjuk be problémamegoldásainkba. A kognitív pszichológia konnekcionista elméleteinek hasonlatával élve, amely szerint számtalan párhuzamosan működő mentális reprezentációfolyamat közül a tudat fókusza jelöli ki a tapasztalat élményét (miközben a többi képlet sem tűnik el): a kommunikációink jelenvalóságát mindig az akut problémahelyzet határozza meg és rangsorolja.

A problémák *in vivo* megtagasztalása (jobban mondva azok regisztrálása) a PTC szerint az ágenst arra sarkallja, hogy mérje fel és értékelje jelenlegi helyzetét, majd vesse össze egy kívánatos, a jelenben is modellezhető helyzettel. Mind a probléma felismeréséhez, mind a megoldásához felkészültségekre van szükség, amelyek jó része nem eredendő, hanem tanult, vagyis a kommunikációban elérhető felkészültség. A kommunikáció azonban nem egyedi; számtalan kommunikációban vagyunk benne, de pontosan ugyanabban az értelemben nem tudunk egyszerre mindegyikben ott lenni, amennyire nem tudunk egyszerre túl sok külső tárgyra vagy belső tartalomra sem fókuszálni. A társadalmi kommunikáció esetében azonban – és erre az egészségkommunikáció kitűnő példát szolgáltat – próbálkozhatunk az egyes kommunikációk összekötésével, aminek révén a kommunikációk közötti kommunikáció (a fordítás) az egyéb-

ként szignifikációs szinten elszigetelt közösségeket új, egymás számára kommunikatív elérhető ágensek közösségévé szervezheti, és minthogy a kommunikációknak nincs elvi kvantitatív határunk, a kommunikáció felkészültségnövelő tulajdonságánál fogva a kommunikációk szaporítása vélhetőleg számunkra kedvezőbb feltételek megteremtését eredményezi.

Irodalomjegyzék

- ANG, Peng H. et al.: Intellectual Balkanization or Globalization: The Future of Communication Research Publishing. 96(4) *Journalism & Mass Communication Quarterly* (2019) 963–979.
<https://doi.org/10.1177/1077699019878461>
- ATKIN, Charles – SILK, Kami: Health Communication. In STACKS, Don W. – SALWEN, Michael B. (szerk.): *An Integrated Approach to Communication Theory and Research. Communication Theory and Methodology*. London, Routledge, 2009 (2. kiadás), 489–503.
- CAITLIN: A Quantitative Turn in Journalism? *Chartbeat*, 2013. október 31., <https://bit.ly/4duufck>.
- COULDRY, Nick – POWELL, Alison: Big Data from the Bottom Up. 1(2) *Big Data & Society* (2014).<https://doi.org/10.1177/2053951714539277>
- DEMETER, Márton: On Analysis and Its Role in Communication Theories. 1(1) *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry* (2012) 31–45.
<https://doi.org/10.17646/KOME.2012.14>
- DEMETER, Márton: Changing Center and Stagnant Periphery in Communication and Media Studies. 12 *International Journal of Communication* (2018) 2893–2921.
- DEMETER, Márton: Power Relations in Global Knowledge Production: A Cultural/Critical Approach. 15(1) *Journal of Multicultural Discourses* (2019) 1–17.
<https://doi.org/10.1080/17447143.2019.1657124>
- ENTRADAS, Marta: In Science We Trust: The Effects of Information Sources on COVID-19 Risk Perceptions. 37(14) *Health Communication* (2022) 1715–1723.
<https://doi.org/10.1080/10410236.2021.1914915>
- FRELON, Deen: *Co-Citation Map of 9 Comm Journals, 2003–2013*, <https://bit.ly/4a9kZYi>.
- GULYÁS, Adrienn: Traduire Rabelais. 25(1) *Hungarian Studies: A Journal of the International Association for Hungarian Studies and Balassi Institute* (2011) 37–44.
<https://doi.org/10.1556/HStud.25.2011.1.3>
- GULYÁS, Adrienn: How Do New Languages Arise? A Comparison of Romanization and Gallicization. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2019/1–4., 9–18.
<https://doi.org/10.1556/068.2019.59.1-4.3>
- GULYÁS, Adrienn: PETRA-E deszkriptorok a műfordításoktatásban. In CSIKAI Zsuzsa (szerk.): *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A műfordítás-oktatás kérdései*. Pécs, Kont-raszt Plusz, 2021, 39–49.
- HORÁNYI Özséb: *A kommunikáció mint participáció*. Budapest, Typotex, 2006.
- LASH, Scott: Power after Hegemony: Cultural studies in Mutation. 24(3) *Theory, Culture & Society* (2007) 55–78.; <https://doi.org/10.1177/0263276407075956>

- David BEER: Power Through the Algorithm? Participatory Web Cultures and the Technological Unconscious. 11(6) *New Media & Society* (2009) 985–1002.
<https://doi.org/10.1177/1461444809336551>
- LEE, Jiyoung – KIM, Yungwook – KELSEY, John P.: Beyond Wishful Thinking During the COVID-19 Pandemic: How Hope Reduces the Effects of Death Arousal on Hostility Toward Outgroups among Conservative and Liberal Media Users for COVID-19 Information. 37(14) *Health Communication* (2022) 1832–1841.
<https://doi.org/10.1080/10410236.2021.1921906>
- MOLINA, José L. et al.: The Embeddedness of Social Capital in Personal Networks. 8(2) *Network Science* (2020) 189–203. <https://doi.org/10.1017/nws.2019.30>
- THURMAN, Neil: Computational Journalism. In WAHL-JORGENSEN, Karin – HANITZSCH, Thomas (szerk.): *The Handbook of Journalism Studies*. New York, Routledge, 2019 (2. kiadás), 213–229.
- VOLKER, Beate: Social Capital Across the Life Course: Accumulation, Diminution, or Segregation? 8(3) *Network Science* (2020) 313–332. <https://doi.org/10.1017/nws.2020.26>
- WAISBORD, Silvio: *Communication: A Post-Discipline*. London, Polity, 2019.
- WILEY, Sarah K.: The Grey Area: How Regulations Impact Autonomy in Computational Journalism. 11(6) *Digital Journalism* (2021) 889–905.
<https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1893199>
- ZELIZER, Barbie: Journalism in the Service of Communication. 61(1) *Journal of Communication* (2011) 1–21. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2010.01524.x>

DOCUMENTA

SZERZŐ: Sólyom László

ÁRA: 15 000 Ft

„E könyvtáblák között végérvényesen lezárt jogászi-közéleti pályám dokumentumai vannak, eredeti formájukban, változtatások és magyarázatok nélkül – tőlem immár független létben.”

Sólyom László

orac.hu > Általános